

FEMİNİST PERSPEKTİFTEN HUKUK

Yard. Doç. Dr. Ülker Yükselbaba*

Giriş

Feminist kuramın çıkışı 18. yüzyıl sonlarına tekabül eder. Feminizm kısaca “kadınların toplum içindeki rollerini ve haklarını genişletmeyi öngören bir doktrin” olarak tanımlanır.¹ Kuramın adı Latince kadın anlamına gelen *femine*’den türetilmiştir. *Feminizm* kelimesi Fransızca’da (*femme*– kadın sözcüğünden türetilerek) 1837’den sonra, İngilizce’de ise 1890’larda *womanism* (kadıncılık) olarak kullanılmaya başlanmıştır.²

Feminizm, kadınların kendilerini baskı altına alan düzeni algılama, politik olarak tanımlama ve ona karşı mücadele yöntemleri geliştirme olarak tanımlanabilir.³Sosyal, psikolojik ve ekonomik yanları da olan bu kuram temelde siyasal bir harekettir.⁴Birçok farklı feminist yaklaşımlar mevcuttur ve her bir yaklaşım kendi içinde çok katlıdır. Çünkü her bir feminizm anlayışı içinde diğer kuramları da barındırır; Liberal feminizm, Marksist feminizm vb. gibi.Bu nedenle feminist yaklaşımları genelleyememekteyiz. Yine de bütün bu kuramların kadınların ezilmesine son verme amacıyla ortaklaştıklarını söyleyebiliriz.⁵ Feminist kuram ve hareketlerin taleplerinin halen güncelliğini koruyor olduğunu ampirik verilerle gözleyebiliriz. Kadın hakları kanunlarla düzenlenerek koruma altına alınmış olmasına rağmen örnek olarak kadınların gelirinin halihazırda erkeklerin gelirinden toplamda %70 daha az olduğunu gözlemlemek mümkündür. Eşit işe eşit ücret ilkesi çoğu iş alanında uygulanmamaktadır. Politik karar organlarında, ekonomide, bilimde üst düzey konumda yer alan kadınların sayısı hala esaslı bir biçimde düşüktür. Bu tür sorunlu durumların yoğunluğu bugün ve gelecek için feminist çalışmaları kaçınılmaz biçimde gerekli kılmaktadır.⁶

Feminist hukuk kuramı, yakın döneme ait bir kuram olarak karşımıza çıkar. Bu ifadenin ilk kullanımını 1978’de Profesör Ann Scales tarafından yazı-

* Yard. Doç. Dr. Ülker Yükselbaba, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Andree Michel, *Feminizm*, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s.17.

² Ayşe Sevim, *Feminizm*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2005, s.7; Nancy Levit, Robert R.M. Verchick, Martha Minow, *Feminist Legal Theory*, 2.edition, New York University Press, 2016, p.1.

³ Serpil Çakır, “Feminizm,” 19. Yüzyıldan 20. Yüzyılı Modern Siyasal İdeolojiler, Der. H. Birsen Örs, 4. Bs. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.416.

⁴ Deniz Altınbaş, “Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm,” İUKAD, Sayı 9, 2006, s.22, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iukad/article/viewFile/1023000315/1023000325> 18/07/2015

⁵ Will Kymlicka, *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, Çev. Ebru Kılıç, 2. Bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s.521; Martha Albertson Fineman, “Feminist Legal Theory,” *Journal of Gender, Social Policy & The Law*, Vol.13, Issue 1, 2005, p.13.

⁶ Herta Nagl-Docekal, “Feminist Felsefenin Geleceği,” *Cogito*, Çev. Şeyda Öztürk, Sayı 58, 2009, s.219.

lan “*Towards a Feminist Jurisprudence*” adlı makalede görürüz. Bu makalede Scales’ın amacı feminist bakış açısından kadına özel konuları hukuk alanına taşımaktır.⁷

Feminizmin önemli karakteristiklerinden biri teori ve pratik birliğini sağlamasından kaynaklanır. Feminist yaklaşımlar herhangi bir sorunu ele aldıklarında amaç sadece bunu incelemek değil, aynı zamanda mevcut durumu değiştirmektir. Feminizmin bu anlaşılabilir arzusu sonucu birçok feminist yaklaşım hukuk ile eylem ve çalışma alanı olarak hukuk reformuna yönelmiştir.⁸

Feminist Mücadelenin Kısa Tarihi

Kadınların tarih boyunca ezildiklerini ve ikincilleştirildiklerini tarihsel olarak görmek mümkündür. Ortaçağ’da ve öncesinde kadın hareketinin oluşabilmesi için hiçbir olanak mevcut değildir. Kadınların bilinçli bir şekilde mücadeleye başlamaları 17. ve 18. Yüzyıllara tekabül etmiştir. Örneğin Montaigne’nin evlatlığı olan Marie de Gournay (1566-1645) kadın haklarına dair iki kitap yazar: *Kadınlarla Erkeklerin Eşitliği* ve *Hanımların Şikayeti*. Poullain de la Barre 17. Yüzyılda *Cinslerin Eşitliği Üzerine* adlı kitabı yazar. Bu kitap ilk feminist düşünceleri geliştiren bir çalışma olarak değerlendirilir. 1643’te İngiltere’de 5.000 kadar kadın iç savaş karşıtlığı ve barışın sağlanması yönünde Avam Kamarası önünde bir eylem gerçekleştirir. Yine İngiltere’de 1647’de uzun çalışma saatlerine karşı hizmetçilerin parlamentoya dilekçe vermesi, 1651’de kadın esnafların borç yüzünden hapse atılmaya karşı çıkmaları gibi kadın haklarına yönelik ilk girişimler gerçekleşir. 18. Yüzyılda üst sınıf kadınların politik ve sanatsal konularda entelektüel tartışma yürüttükleri salonlar, feminist düşüncelerin şekillenmeye başladığı yerler olarak kabul edilir. Alt sınıf kadının durumu çok kötüdür. Kadınlar manifektör alanında çok kötü koşullarda ve erkeklerle oranla çok daha düşük ücretle çalışmaktaydılar. Bazıları çareyi Amerika’ya gitmekte, bazıları ise fuhuş yapmakta bulmuşlardır. Amerika’ya göç eden kadınlar kendi özgürlük ve haklarına kavuşmak için çare ararlarken, siyah kadının milliyetçi duygularla köleleştirilmesine ve sömürülmesine karşı durmamışlardır.⁹

Kapitalizmin ortaya çıkıp gelişmesi ve Aydınlanma düşüncesi ile birlikte olgunlaşan; eşitlik, özgürlük, kardeşlik düşünceleri ve Fransız devrimiyle daha da güçlenen büyük dönüşüm feminist düşüncenin gelişimini beslemiştir. Doğal hukukun da etkisiyle herkesin özgür ve eşit olduğu anlayışı ile toplum yeniden biçimlenmiştir. Aynı süreç kamusal/özel alan ayrımını da derinleştirerek, erkeklerin kamusal alan ile kadınların ise ev ile özdeşleştirilerek özel alanda yer alması sonucunu doğurdu. Kadınlar doğal hukukun evrensel kabul edilen eşitlik, özgürlük, adalet gibi ideallerinin dışında tutulduklarını ve erkeklerin kamusal alan ile bunlar arasında ilişki olduğu fark ettikleri 19. yüzyılda belirli taleplerle kadın hareketi ortaya çıktı.¹⁰Feminist hukuk kuramının başlangıcını da bu dönem olarak işaret edebiliriz. “Toplumsal sözleşme’nin eşit paydaşları olarak kabul görmek isteyen kadınlar feminist adalet istemişlerdir.¹¹

⁷ Patricia A. Cain, “Feminist Jurisprudence: Grounding the Theories,” Berkeley Women’s Law Journal, Vol.4, Issue 2, September 2013, p.193.

⁸ Fineman, “Feminist Legal Theory,” p.14.

⁹ Sevim, Feminizm, ss.30-32.

¹⁰ Çakır, “Feminizm,” ss.416-417;

¹¹ Necla Arat, “Feminist Hukuk,” İKAD, Sayı 9, 2006, s.54.

Fransız Devrimi'ne olumlu nitelikler atfedilmesine rağmen kadınlar için kendiliğinden bir getirisi olmamıştır. Devrim öncesi kadınlarla erkeklerin bir arada yer aldığı "Devrim Dostları Kulübü" gibi kulüpler olduğu gibi, sadece kadınlara açık kulüpler de kurulmuştur. Bu dönemde kadın haklarını savunan üç isim öne çıkar: Pauline Leon, Clarire Lacombe, Olympe de Gouges. Olympe de Gouges "*Kadın Hakları Bildirgesi*" yayınlamış ve bildirmede kadınların giyotine gitmesinde erkeklerle eşit hak tanındığını, bu nedenle kürsüde de eşit hakkı olması gerektiğini savunmuştur. Gouges, Devrim sonrası eski rejim taraftarı olmakla suçlanarak giyotinde idam edilmiştir. Kadınların görmezden gelindiği Fransız Devrimi'nin, beyaz erkekler ve burjuvaların haklarını koruduğuna ilişkin eleştirisi getirilir.¹²

Fransız Devrimi kadın hakları yönünde doğrudan büyük bir gelişme sağlamamışsa da, kadınların mücadeleyle tanışmasını sağladığı, nasıl mücadele edileceği konusunda eğitici olduğu ve bilinçlenme düzeylerinde ciddi bir sıçramayı beslediği söylenebilir.¹³

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. Yüzyılın başlarında dünyanın çeşitli yerlerinde kadınlar bir araya gelerek örgütlenmeye başladılar. *Birinci Dalga Feminizm* olarak adlandırılan bu dönemde ortaya çıkan kadın hareketlerin temel talepleri eşitlik üzerine kuruludur. Kadınlar doğal hakları olduklarını düşündükleri ve verme, eğitim, mülkiyet, çalışma gibi haklarının tanınmasını istiyorlar ve kadınla erkek çalışan arasındaki ücret farklılıklarının ortadan kaldırılmasını talep ediyorlardı. 1960'larda Amerika'da özellikle oy hakkı için mücadele eden kadınlar "sufrajeterler" olarak adlandırılmışlardır. 1840'larda köleliğin kaldırılması ile kadın mücadelesi aynı platformda yer almaktaydı. Kölelik karşıtı derneklerin temsilcisi olan Elizabeth Cady Stanton'ın ve Lucretia Mott'un kadın oldukları için Londra'daki Dünya Kölelik-Karşıtı Konvansiyonu'na alınmaması ile mücadelenin öncelikleri arasında kadın hakları girmiştir.¹⁴ Stanton ve Mott'un çağrısıyla 1848'de New York Seneca Falls'da toplanan 300 kadın ve erkek, *The Declaration of Sentiments*'i (Duyarlılık Deklarasyonu) dünyaya ilan ettiler. Erkeklerle eşit vatandaş olma talebi dönemin sloganıdır ve Birinci Dalga feminizm Seneca Falls Convention (Seneca Falls Konvansiyonu) ile başlayıp Birinci Dünya Savaşı sonrası kadınlara oy hakkının tanınması ile sona ermiştir.¹⁵ Bu mücadelenin önemli kazanımlarından biri de 1918'de Versailles Antlaşması ve Milletler Cemiyeti'nin temel belgesine "eşit işe eşit ücret" ilkesinin yazdırılmış olmasıdır. Fakat I. Dünya Savaşı sonrası cepheden dönen erkekler işlerinin başına geçince, kadınların evlerine dönmesi istenmiş ve kadınlar kamusal alandan dışlanmaya çalışılmıştır. Bunun için de anneliğin kutsallığı öne çıkarılmıştır.¹⁶

İkinci Dalga Feminizm 1970'li yıllarda kendini göstermiştir. Birinci Dalga ile İkinci Dalga arasında geçişi sağlayan Simone De Beauvoir'in (1908-1986)

¹² Altınbaş, "Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm," s.24; Sevim, *Feminizm*, s.34.

¹³ Sevim, *Feminizm*, s.35.

¹⁴ Cynthia Grant Bowman, Elizabeth M. Schneider, "Feminist Legal Theory, Feminist Lawmaking, and the Legal Profession," *Fordham Law Rev.*, Vol.67, Issue 2, 1198, p.250; Levit, Verchick, Minow, *Feminist Legal Theory*, p.3.

¹⁵ Çakır, "Feminizm," ss.419,435; Levit, Verchick, Minow, *Feminist Legal Theory*, p.3; Michel, *Feminizm*, ss.79-82.

¹⁶ Hale Kolay, "Kadın Hareketinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları," *EMO Kadın Bülteni*, Sayı 3, Nisan 2015, ss.6, [http://www.emo.org.tr/ekler/1bb5fa7cf6b4360_ek.pdf?dergi=990 12/12/2015](http://www.emo.org.tr/ekler/1bb5fa7cf6b4360_ek.pdf?dergi=990%2F12%2F2015)

çalışmaları, kadının konumunu varoluşçu felsefe ile değerlendirerek, aile ve toplumsal cinsiyet üzerine yeni bir bakış açısı sunar.

Beauvoir'ın feminizmin temel kitaplarından biri olan *İkinci Cinsiyet* adlı çalışmasının önemi "özel bir kadınlık durumu" olması üzerinden kadının konumu tartışmasıdır. "Kadın doğulmaz, kadın olunur," sözleriyle toplumsal cinsiyet tartışmalarının önünü açarak, İkinci Dalga Feminizminin temel ideolojik ve politik yönünü çizer. Tarihsel, toplumsal ve kültürel olarak kurulan cinsiyet, "toplumsal cinsiyet"tir. Toplumsal cinsiyet kavramını doğrudan kullanmasa da çalışmalarında içkin bir şekilde yer veren Beauvoir'a göre erkek cinsi ile kadın cinsi arasındaki ilişki hiyerarşik bir tahakküm ilişkisi olarak tarihsel, toplumsal ve kültürel koşullarla yapılandırılır.¹⁷

Birinci Dalga Feminizm, daha çok hukuksal ve siyasal alanı mücadele konusu olarak ele alırken, İkinci Dalga Feminizm kadınlık rollerini sorgulamıştır.¹⁸Cinsiyetle ilgili davranışları belirleyen bir kategori olarak kullanılan 'toplumsal cinsiyet', sosyalleşme sürecinde kişilerin kadın ya da erkek kimliklerini geliştirmeleri ve belirli sosyal rollere uygun kalıpyarguları öğrenmeleri ile oluşur.¹⁹ Cinsiyet(*sex*) kadın ile erkek arasındaki biyolojik-anatomik farklara işaret ederken, toplumsal cinsiyet (*gender*) cinsel kimliklerin kuruluşunun ve aralarındaki ilişkinin toplumsal ve kültürel olduğuna işaret eder. Toplumsal cinsiyet kavramı içinde cinsiyet eşitsizliğine karşı mücadelede, eşitsiz sistemden doğal, tarihsel, biyolojik kökenli olduğunun reddedilmesi ve kadınlık ile erkekliğin toplumsal iktidar ilişkileri yoluyla kurulduğuna yönelik yargılar taşır.²⁰ Kavram, cinsiyet ayırıcı eril sistemin işleyişini daha bütünsel olarak anlamamızı sağlar.²¹ Cinsellikle doğurganlığın birbirinden ayrılması, kürtaj, doğum kontrolü, cinsel taciz/tecavüz, kadına yönelik şiddet; kısaca kadının kendi bedeni üzerinde söz sahibi olma isteği, kamusal alanda kadın olarak varolma isteği ve toplumsal cinsiyetle çizilmiş kalıpyarguları kırma çabası bu dönemin belirleyici unsurlarıdır. Kürtaj hakkı, bu konudaki mücadeleler sonucunda İngiltere'de 1967'de, ABD'de 1973'de, Fransa'da 1975'de ve İtalya'da 1978 yılında tanınmıştır. Wolstonecraft'ın şu sözleri slogan haline gelmiştir: "Kadın ve erkek arasında cinsel arzulama dışında hiçbir fark kalmayınca kadar mücadele!.." ²²

Kadın hareketleri bu dönemde hem daha bilinçli, hem de daha örgütlüdür. Örneğin ABD'de 1966 yılında Betty Friedan tarafından kurulan *National Organisation of Women (NOW - Ulusal Kadın Örgütü)* 1971 yılında on bine yakın üyeye sahipti. Özellikle evli ve çocuklu kadınların bir araya geldiği bu örgütün öncelikli konuları arasında kadınların çalışma yaşamına girmesi, eşit işe eşit ücret, aile hukukunun eşitlik temelinde düzenlenmesi yer almaktaydı.²³ Birleşmiş Milletler 1975-1985 dönemini "Kadın On Yılı" olarak ilan etmiştir.²⁴

¹⁷ Zeynep Direk, "Simone de Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği," Cogito, Sayı 58, 2009, ss.12-13.

¹⁸ Altınbaş, "Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm," s.22.

¹⁹ Altan Heper, "Feminizm ve Hukuk," Hukuk Kuramı, Cilt 1, Sayı 5, Eylül-Ekim 2014, s.13.

²⁰ Fatmagül Berktaş, Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın, 5. Basım, İstanbul, Metis Yayınları, 2014, s.16.

²¹ Alev Özkan, "Bilim ve Toplumsal Cinsiyet," s.2, http://kasaum.ankara.edu.tr/?page_id=182, 5/07/2015.

²² Kolay, "Kadın Hareketinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları," s.8.

²³ Michel, Feminizm, s.85.

²⁴ NOW'nin içinde bazıları kürtaj hakkını savununca bu örgüt dağılmış ve Women's Equity Action League (WEAL) isminde yeni bir dernek kurulmuştur. Cain, "Feminist Jurispru-

Bütün bu kapsamlı mücadele homojen bir feminist hareket yaratmamış, kimi zaman birbiriyle çatışan birçok feminizm türünü içinde barındırmıştır.²⁵

Üçüncü Dalga Feminizm 1980'lerde İkinci Dalga'nın mirasını devralan ve fakat eksikli ve sorunlu bulan yeni yaklaşımlar olarak ortaya çıktı. Postfeminizm olarak da adlandırılan İkinci dalga feminizm; ırk, cinsel yönelim ve sınıf ayrımı yapmadan tüm kadınları evrensel bir şekilde tek potada tanımlayarak farklılıkları sildiği için Üçüncü Dalga Feministleri tarafından eleştiriliyordu. Üçüncü Dalga ırk, sınıf, kültür, cinsiyet arasındaki kesişmeleri dikkate alan ve bu bağlamda baskın ve beyaz kadın merkezli feminist yaklaşımları eleştiren bir anlayış ortaya serdi. Feminizm artık ortalama beyaz kadının sorunları olarak değil, farklı kimliklerin farklılığının ifade edildiği, yöntem olarak da her kadının kendisini hikayesiyle anlattığı bir teori ve pratikti. Postfeminist yaklaşımlar postyapısalcı, postmodernist ve çokkültürlü anlayışlara referansla kuramlarını biçimlendirmişlerdir.²⁶ Bu dönemde feminist yaklaşıma önemli bir katkı Judith Butler'ın Queer Kuramı ile olmuştur. Butler, toplumsal cinsiyet kavramının heteroseksüel bir norm olarak işlev gördüğünü ve bu nedenle sorgulanması gerektiğini ileri sürer. Toplumsal cinsiyet normu, iki cinsiyeti –kadın ve erkek- veri alır ve toplumsal düzeni bunun üzerinden tartışır. Halbuki gerçek hayatta cinsiyetler ikiye indirilemez. Bu nedenle kültürel olarak inşa edilen toplumsal cinsiyet normu heteroseksüel olmayan insanların kısıtlanması demektir.²⁷

FEMİNİST YAKLAŞIMLAR VE HUKUK ANLAYIŞLARI

Feminist hukuk kuramları iki ana ögeye sahiptir: Birincisi hukuk ve toplumsal cinsiyetin karşılıklı ilişkileri bağlamında kuramsal sorunların analizi ve sergilenmesidir. İkincisi ise feminist hukuk açısıyla hukuk alanında reformların gerçekleştirilmesidir. Örneğin aile, çalışma yaşamı, ceza hukuku vb. alanlarda feminist bakışın somut olarak uygulanmasını amaçlar.²⁸

Hukuk üzerine çalışan feminist kuramcılar mevcut hukuka güvenmemektedirler ve hukuk hakkında üç temel öncülde ortaklaşırlar: Birincisi, bilinen hukuk doktrinleri erkeklerin egemen olduğu toplumda erkekler tarafından geliştirilmiştir ve her ne kadar cinsiyetlere karşı nötr gibi görünseler de temel erkek önyargılarını taşırlar. İkinci olarak kadınların yaşamları erkeklerinkinden çok farklıdır ve bu nedenle erkekler tarafından üretilen kuramlar kadınların somut yaşamlarını karşılamamaktadırlar. Son olarak da feminist kuramların gelişmesi kadınların kendi deneyim ve perspektiflerinden üretilmesiyle olacaktır.²⁹

Feminist kuramların çoğu analizlerine ataerkilliği betimleyerek başlarlar. Ataerkillik, tarih boyunca kadınlar üzerindeki erkek egemenliğini ve bu egemenliğin sonuçları olarak her türlü alanda kadın ve erkek arasındaki kadınlar aleyhine hiyerarşik yapıyı ve buna bağlı mekanizmaları anlatmak üzere kullanı-

dence: *Grounding the Theories*,” p.198; Necla Arat, *Feminizmin ABC'si*, İstanbul, Simavi Yayınları, 1991, s.73.

²⁵ Altınbaş, “Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm,” s.23.

²⁶ Rhonda Hammer, Douglas Kellner, “Third Wave Feminism: Sexualities, and the Adventures of the Post,” pp.1,7-8, <https://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/sexfem06.pdf> 05/01/2016

²⁷ Judith Butler, *Cinsiyet Belası*, Çev. Başak Ertür, 2.bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2010, kitabın tümü.

²⁸ Arat, “Feminist Hukuk,” s.56.

²⁹ Judith A. Baer, “Feminist Theory and the Law,” *The Oxford Handbook of Political Science*, Ed. Robert E. Goodin, Oxford University Press, 2015, p. 3.

lır. Bu bağlamda hukuk düzenleri de eril niteliktedir. Feminist hukuk kuramı ataerkilliğin kadını her alanda ikincilleştirmesine karşı eşitliği savunan bir hukuk felsefesidir.³⁰ Burada bir parantez açarak genel olarak (bu konuda çok farklı görüşler mevcuttur) kadınlarla erkeklerin eşitliğinden anlaşılan aynılık değildir, buradaki eşitlik talebi cinsiyetle ilgili gerçekliğin (hamilelik, doğum vb.) hukukça tanınması ve bu gerçekliğe uyarlanmasıdır.³¹

Feminist yaklaşımlar, cinsiyetle ilgili davranışları belirleyen bir kategori olarak kullanılan 'toplumsal cinsiyet' kavramı ile kadın ya da erkek kimliklerinin toplumsal kuruluşuna işaret ederler.³² Cinsiyet, kadın ile erkek arasındaki biyolojik-anatomik farklara işaret ederken, toplumsal cinsiyet cinselkimliklerin kuruluşunun ve aralarındaki ilişkinin toplumsal ve kültürel olduğuna işaret eder. Toplumsal cinsiyet kavramı içinde cinsiyet eşitsizliğine karşı mücadele, eşitsiz sistemin doğal, tanrısal, biyolojik kökenli olduğunun reddedilmesine ve kadınlık ile erkekliğin toplumsal iktidar ilişkileri yoluyla kurulduğuna yönelik yargılar taşır.³³

Judith Butler toplumsal cinsiyetin bir norm olarak işleyişini normların tabi kılma ve düzenleme işlevi üzerinden açıklar. Bu bizi Foucaultcu bir çerçeveye götürür:

"1. Düzenleyici iktidar önceden var olan bir özneye etki etmekle kalmaz, aynı zamanda o özneyi şekillendirir ve oluşturur; bundan başka her hukuki iktidar biçiminin üretici etkisi vardır ve 2. Bir düzenlemeye tabi olmak, aynı zamanda onun tarafından özneleştirilmek (subjectivated) anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle tam da düzenlemenin icrası dolayısıyla bir özne olarak var edilmektedir. İkinci husus, toplumsal cinsiyet öznesini biçimlendiren düzenleyici söylemlerin, tam da söz konusu özneye ihtiyaç duyan ve onu meydana söylemler olmaları açısından birincinin sonucudur."³⁴

Toplumsal cinsiyet de bir normdur. Norm, kural veya yasadan farklıdır. Çünkü bir norm toplumsal pratiği "normalleştirmenin örtük standardı olarak işler." Toplumsal pratiklerin içine gömülmüş olması nedeniyle normu pratikten ayırtmak çok zor olabilir. Toplumsal pratikte gündelik ritüellerin içinde yeniden yeniden üretildiği takdirde norm sürekliliğini sağlar. Normun tipik örnekleri anayasalarda, yasal kodlarda ortaya çıkar.³⁵ Böylece hukuk normları aracılığıyla bireyler üretir ve ürettiği bu bireyler normun sınırlarında pratik gerçekleştirirler. Toplumsal cinsiyet bireylerin cinsiyetler aracılığıyla düzenlenmesidir. MacKinnon toplumsal cinsiyeti "erkek ve kadınlar arasındaki eşitsizliğin cinselleştirilmesinin katılmış bir biçimi" olarak ifade eder. Bu normdan ayrılmak kültürel düzenek için tıbbi müdahaleden, yasal müdahaleye kadar birtakım yaptırım veya uygulamaların devreye girmesi anlamına gelir.³⁶ Böylece norm aracılığıyla kadın ve erkek olmanın parametreleri üretilir ve bunun dışına çıkanlar cezalandırılırlar.

³⁰ Arat, "Feminist Hukuk," ss.54-55.

³¹ Baer, "Feminist Theory and the Law," p. 4.

³² Heper, "Feminizm ve Hukuk," s.13.

³³ Berktaş, Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın, s.16.

³⁴ Judith Butler, "Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri," Çev. Begüm Kovulmaz, Cogito, Sayı 58, 2009, s.74.

³⁵ Butler, "Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri," ss.74-75, 82.

³⁶ Butler, "Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri," ss.86-87.

Feminist hukuk kuramlarının vurguladığı konulardan biri de hukukun tarihsel süreç içinde kadınları görmezlikten gelmesi ve görünmez kılmasıdır. Erkekler hem kamusal alanda hem de özel alanda egemendirler. Bu nedenle hukukta iktidar yapılan geleneksel kamusal/özel ayrımı yapı sökülümüne uğratılmalıdır. Dünyanın bu ikili alana bölünmüş şekilde kavranmasının bozulması aynı zamanda iktidar yapısının da sökülümünü getirecektir.³⁷ Kamusal alandaki egemenlikleri hukukla da desteklenmiş olan erkekler, hukuk tarafından dışarıda bırakılan özel alanda ise egemenliklerini sınırlayacak hukukun müdahalesi olmadan sürdürmektedirler. Böylece kadınlar resmi çarelerden yoksun bırakılarak, erkeklere bağımlılıkları artırılmış olur.³⁸

Hukuk alanında sorun sadece yasalar ve uygulamaları değildir. Hukukun kuruluşu erkeklere ait bir alan olduğu için zaten başka alternatif de söz konusu değildir. Bu nedenle yasa koyuculuktan da dışlanmış olan kadınların bir gündemi de, ataerkil düzeni besleyen hukukun yapımında yer almaktır.³⁹

Gündelik dilde olduğu gibi, hukuk dilinde de erkek egemen dil yürürlüktedir. Erkek egemen dilin geçerli olduğu yaşamda, toplumsal kurumların ve erkeklerin koyduğu engeller dışında da kadın kendi kimliği hakkında çelişkilere, kuşkulara, yanlışlara düşmektedir. Egemen eril dil kadın ruhunun parçalanmasını etkilediği gibi, kadın bilincinin de yapılanmasında etkili olur. Kadınların özel yaşamlarında kendi başarısızlıkları saydıkları pek çok durum aslında, kamusal/özel ayrımında da kurulan erkek egemen dil ve buna bağlı ideolojiyle ilgilidir.⁴⁰ Farklı deneyimleri hukuka taşımak ve hukuka tercüme edilen hukuksal deneyim tanımlamalarının alanını genişletmek için dilin kullanım yollarından biri olan hikaye anlatımına vurgu yapılmaktadır.⁴¹ Feminist yöntem olarak adlandırılan bu yöntem kadın deneyimlerine öncelik verir. Kadınları dinlemek ve hikayelerine inanmak feminist yöntemin temelidir.⁴²

Mevcut hukuk sistemlerinde, erkeklerin görüşü nesnel standart oluşturur. Devlet toplumsal iktidarı yasalarla hukuk içinde düzenler. Böylece hukuk meşrulaşır ve toplumsal egemenlik görünmez olur. Hukuk böylece kendisine için erkek egemenliği görünmez ve meşru kılar. Bu koşullarda feministler açısından hukukta sorun olan çok fazla şey vardır. Zaten bunları sorun olarak görebilecek tek yaklaşım da feminizmdir. Kadınların da eşit olacağı bir hukuk için "hayat ve hukuk sistemi arasında yeni bir ilişki kurulmasına gereksinim vardır."⁴³

Feminist yaklaşımların her biri kadınla ilgili bütün konuları incelemekle birlikte, bazı konuları kendileri açısından merkezi önemde görmüşlerdir. Bu nirengi noktasi konuların çoğu hukukla çakıştıkları yerde, feminist hukuk kuramı ortaya çıkar. Çok çeşitli feminist yaklaşımlar ve onların hukuk yaklaşımları söz konusu olduğu için, bunların arasından seçim yaparak, onların hukuk

³⁷ Fineman, "Feminist Legal Theory," p.20.

³⁸ Arat, "Feminist Hukuk," ss.59-61.

³⁹ Arat, "Feminist Hukuk," s.61.

⁴⁰ Tuna Erdem, "Postmodern Feminizm," Kadın Araştırmaları Dergisi, Sayı:2, 1994, ss.71-72.

⁴¹ Bowman, Schneider, "Feminist Legal Theory, Feminist Lawmaking, and the Legal Profession," p.253.

⁴² Cain, "Feminist Jurisprudence: Grounding the Theories," p.195.

⁴³ Catharine A. MacKinnon, Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru, İstanbul, Metis Yayıncılık, 2003, ss.271-284.

görüşlerini ele almaya çalıştım. Aşağıda Liberal, Kültürel, Radikal ve Sosyalist Feminist görüşlerin hukuka yaklaşımlarını inceleyeceğim.

Liberal Feminizm

Liberalizm bireysel özerklik, rasyonellik, özgürlük, eşitlik, hukukun üstünlüğü gibi temel ilkeleriyle birçok feminist yaklaşıma temel oluşturmuş olup halen de birçok yaklaşımı etkilemektedir. 19. Yüzyılda siyasal, ekonomik, sosyal ve düşünsel alanlarda yaşanan büyük dönüşüm ile birlikte gelişen eşitlik ve özgürlük idealleri öne çıkmış ve hayata geçirilmeye başlanmıştır. Fakat kadınlar kısa bir sürede bu devrimci atılımlarda dışlandıklarının ve erkekler için tanınan hakların kadınlara tanınmadığının farkına varırlar.⁴⁴Kadınlar için de temel hak ve özgürlükleri talep eden Liberal Feminizm bu koşullar altında ortaya çıkar. Bu yaklaşımın öncüsü Mary Wollstonecraft 1792'de yazdığı *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi (A Vindication of the Rights of Women)* çalışmasıyla liberal feminizmin düşünsel yolunu açmıştır.⁴⁵ Frances Wright (1795-1852), Sarah Grimke (1792-1873), Sojourner Truth (1795-1883), Elisabeth Candy Stanton (1815-1902), Susan B. Antony (1820-1906), Harriet Taylor (1807-1858), J. Stuart Mill (1806-1873) gibi yazarlar dönemlerinde kadın hakları konusunda çalışmalar yapmış ve liberal feminizmin gelişmesine katkı sunmuşlardır.

Wollstonecraft ve Mill (*The Subjection of Women 1869/ Kadınların Köleliği*) gibi düşünürler aydınlanmanın etkisiyle kadınların ve erkeklerin akla sahip olmasında eşit olduklarını, kadın ve erkek doğasından ziyade insan doğasının olduğunu ileri sürmüşlerdir; burada vurgu kadının da erkek gibi bir "insan" olduğudur. Kadınların da erkekler gibi eğitim almaları sağlanırsa, erkekler gibi aynı işleri yapabilecekleri, bu nedenle kadının haklarının ve kamusal hayatının sağlanmasında eğitimin büyük önemi olduğunu vurgularlar.⁴⁶

Harriet Taylor (*The Enfranchisement of Women 1851 /Kadınların Özgür Kılınması*) kadının oy hakkını savunur. Kadının kamusal süreçlerden dışlanmasını fiziksel olarak zayıf olmasına dayandıran görüşlere karşı da, oy verme için fiziksel gücün bir önemi olmadığını hatırlatır. Oy hakkı yeterli değildir; kapitalist serbest piyasası içinde kadınlar yer almalıdır ve bu bütün topluma yararlı sonuçlar doğuracaktır. Taylor 1832'de yazdığı başka bir çalışmasında evlilik ve boşanma konusunda bugün için bile radikal sayılacak görüşler ileri sürer. Evlilik ile ilgili bütün kanunların kaldırılmasını ve devletin bu konuda herhangi bir müdahalesinin olmaması gerektiğini savunur. Erkekler için tanınan bütün medeni haklar, kamusal alanda eşitlik ve fırsat eşitliği kadınlara da tanınmalıdır.⁴⁷

Liberal feministler kadına biçilen ev içiyle sınırlı rollerin kadını ikincileştirdiğini belirtirler. Ev içine sıkıştırılan kadının dünyası yemek, temizlik, çocuk bakımıyla sınırlı kalacağından, bu durumun zorunlu sonucu dış dünyayla ilişkileri, daha net bir ifadeyle kadının kamusal alanla ilişkisi zaten gelişmeyecek-

⁴⁴ Kolay, "Kadın Hareketinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları," ss.5-6.

⁴⁵ Mary Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, Çev. Deniz Hakyemez, 2. Bs. İstanbul, İşbankası Yayınları, 2012, kitabın tümü; Arat, *Feminizmin ABC'si*, s.16.

⁴⁶ Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, kitabın tümü; Sevim, *Feminizm*, s.55.

⁴⁷ Altınbaş, "Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm," ss.30-31.

tir. Bu nedenle liberal feministler kadının kamusal hayata katılımı ve özgürlüğü için çalışma yaşamına dahil olmaları gerektiğini belirtirler.⁴⁸

Liberalizmin temel değeri özgürlüktür ve liberalere göre adil bir devlet bireylerin bu özgürlüğünü korumamak için vardır. Liberal feministler de aynı görüşleri benimserler ve kadınlara da aynı şekilde özgürlüğün sağlanması talebinde bulunurlar. Liberal feministler özgürlüğü bireysel otonomi -kendi kaderini kendinin tayin etmesi- ve siyasal otonomi -kişinin kendi yaşadığı koşulların tayininde söz sahibi olması- olarak değerlendirirler. Bunun gerçekleşmesi için hukuk kadını sınırlandıran ataerkil ve ahlaki düzenlemelerden kurtulmalıdır. Liberalizmin soyut haklarının kadınları kapsamadığı ve erkeklere tanınan hak ve özgürlüklerin, fırsat eşitliğinin kadınlara da tanınması ve hukukun bu açılardan reforme edilmesi gerektiğini belirtirler.⁴⁹

Kadınların otonomilerini gerçekleştirmenin önünde kamusal/ özel alan ayrımı önemli tutar. Kadının bireysel ve politik otonomisi ancak kamusal alanda söz sahibi olabilmesi ile mümkündür. Kadınların sahip olmak istedikleri kamusal değerler, kamusal alanda diğer ifadeyle devletin gücünün kullanıldığı alanda hayata geçirilebilir.⁵⁰ Liberal feminist yaklaşımların temel problemlerinden biri kadınların kamusal alanda yer almaları için mücadeleyi buna yönelik hakları öne çıkarmakla yetinmiş olmaları ve özel alanı mücadele konusu haline getirmemeleridir. Çünkü kadının kamusalılığı haklarla garanti altına alındığı oranda, özel alanda da eşitliğin sağlanacağı varsayılmıştır⁵¹.

Liberal feminizm içinde birçok çelişki barındırır. Bunlardan en önemlisi bu feminist anlayışı kendisini tamamen tutarsız hale getiren devlet müdahalesini savunmasıdır. Bu feminist anlayış kadınların yaşam koşullarında iyileştirme için devletin müdahalesi talep eder. Liberal devletin var ettiği ve/veya sürdürdüğü hukuksal ve toplumsal normlar eril niteliktedir ve erkeklerin çıkarlarını korur. Bu noktada kadınların konumunu düzelterek olan devlet müdahalesi ancak ve yine erkeklerin çıkarına olacağından, aslında kadınların lehine olmayacaktır.⁵²

Daha sonraki yıllarda devletler eğitim, oy hakkı, çalışma hayatında fırsat eşitliğini sağlayacak düzenlemeler yapmışlar ve kadının kamusal hayata katılımının yollarını tam olmasa da hukuk aracılığıyla açmaya çalışmışlardır. Bu hakların gelişmesiyle liberal feminizm akımının etkinliği 19. Yüzyılın başından itibaren azalmıştır.

Kültürel Feminizm

19. yüzyılda Margaret Fuller'in eseriyle başlamasına katkıda bulunduğu feminist yaklaşım Kültürel Feminizmdir. Bu yaklaşıma göre kadına ilişkin sorunlar sadece siyasal ve hukuksal kazanımlar üzerinden çözülemez, bu nedenle çok geniş bir kültürel dönüşüm gereklidir. Bunun içinde eğitime önem verilmesi, eleştirel düşünmeli ve kadınlar kendilerini geliştirmelidir. Liberal femi-

⁴⁸ Sevim, *Feminizm*, s.59.

⁴⁹ Amy R. Baehr, "Liberal Feminism," *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2013 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/win2013/entries/feminism-liberal/>, 18/10/2015.

⁵⁰ Amy R. Baehr, "Liberal Feminism," *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2013 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/win2013/entries/feminism-liberal/>, 18/10/2015.

⁵¹ Sevim, *Feminizm*, s.60.

⁵² Altınbaş, "Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm," ss.44-45.

nistlerin aksine kadın ve erkeklerin benzerliklerine dayanarak eşitlik taleplerine vurgu yapmak yerine, kadınlık niteliklerini öne çıkartırlar. Kadınların “farklılığı”na dayanan bu yaklaşım, kadınların hamilelik ve annelik gibi deneyimlerinin biricikliğinin anlaşılması için çabalamışlardır. Amerika’da 1978 tarihli *Pregnancy Discrimination Act* (Hamilelikten dolayı Ayrımcılık Sözleşmesi) ile hamilelikten dolayı ayrımcılık, cinsiyet ayrımcılığı olarak kabul edilmiş ve bu yıllarda Kültürel feminizmin “farklılık” vurgusu tekrar gündeme gelmiştir.⁵³ Liberal feminist kuramın hak taleplerinin karşılanması ile Kültürel feministler bunun ötesini hedeflemişlerdir. Kadınların kamusal hayata girmeleri ve oy kullanmaları gerektiği söyleyen bu yaklaşım, eril kamusal dünyanın yozlaşmışlıktan kurtulması için kadının ahlaki bakışa ihtiyaç olduğunu belirtir.⁵⁴

Kültürel feminist yaklaşımın biçimlenmesinde psikolog Carol Gilligan’ın moral psikoloji üzerine çalışmalarının etkisi büyüktür. *Different Voice* adlı kitabında erkeklerin moral gelişiminde “haklar ve müdahalesizlik” öncelikliken, kadınların psikolojisinde “ilişkilerde uyum ve bağlılık” öne çıkan değerler olarak işaret edilir. “Bağlantı tezi” (*connection thesis*) ve “etik bakım” (*ethic of care*) terimleri bu bağlamda Kültürel feminist yaklaşımın içine yerleşir. Bu bağlamda erkeklerle adalet ilişkisi ile kadınlarla bakım ilişkisi gözlemlenebilir gerçekliğe uygun işler. Ayrıca feminist bakım etiği yaklaşımı bazı 19. Yüzyıl feministlerle kadınların ahlaken erkeklerden üstün olduğu inancı konusunda ortaklaşırlar.⁵⁵

Radikal Feminizm

Radikal feminist düşünce İkinci Dalga Feminist hareketle 1960’lı yılların sonlarında ortaya çıkmıştır. 1971 yılında Shulamith Firestone’un 1971 yılında yazdığı *Cinsiyet Diyalektiği* adlı kitabı bu yaklaşımın öncüsü olarak değerlendirilebilir.⁵⁶ İkinci Dünya Savaşı sırasında kadınlar iş hayatına katılmışlar, fakat savaş bitiminde kadınların tekrar evlerine çekilmesi istendiğinde, kadınlar kamusal hayattan çekilmeyi kabul etmemişlerdir. Yine ABD’de özellikle sol örgütler içinde erkek egemen üsluba tepki olarak gelişmişlerdir. 1970’lerden itibaren bu tepkiler genel tanımıyla kadın hareketi kavramından farklılaşarak “kadın kurtuluş hareketi ya da feminist hareket” şeklinde netleşti.

Radikal feministlere göre kadınların erkeklerden farklı ve kendilerine has özellikleri vardır ve bu nedenle kadınlar kamusal alanda erkeklerden farklı ve ayrı nitelikleri teşvik edilerek yer almalıydılar. Liberal feministlerden farklı olarak talepleri eşitlik değildir, farklılıkların tanınmasıdır.

Radikal feminizme göre, kadınların ezilmesinin temelinde kapitalizmden daha öncelikli olarak ataerkil sistem vardır. “Kişisel olan politiktir” şiarını temel ilke olarak benimseyen Radikal Feministlere göre ataerkil sistem, kadınların ezilmesinin, sömürülmesinin, şiddete maruz kalmasının, değersizleştirilmesinin ve ikincilleştirilmesinin nedenidir. Bu yüzden ataerkil sistemi koruyan ve devamlılığını sağlayan tek tek kurumlarla değil, sistemin bütünü hedef alınmalıdır. Ataerkil sistem bir iktidar sistemidir ve kadın/erkek arasındaki biyolojik farklılıkların erkek lehine kültürel olarak biçimlendirilmesini getirmiştir. Firestone neyin “eril”, neyin “dişil” olduğuna dair karakterizasyonu radikal feminist

⁵³ Bowman, Schneider, “Feminist Legal Theory, Feminist Lawmaking, and the Legal Profession,” p.252.

⁵⁴ Baer, “Feminist Theory and the Law,” p. 5; Sevim, Feminizm, s.61.

⁵⁵ Baer, “Feminist Theory and the Law,” p. 6.

⁵⁶ Sevim, Feminizm, s.76.

anlayışın tipik özelliklerini gösterir. Eril olan, iktidar ve egemenlik arar; ben-merkezci, bireyci, rekabetçi ve pragmatiktir; bu nedenle “teknolojik tarz” eril olarak nitelendirilir. Dişil olan ise besleyici, sanatsal ve felsefidir; “estetik tarz” dişildir.⁵⁷ Ailede ise bu sistemin taşıyıcısı olarak hiyerarşik ilişki, cinsel ilişkide de kendini gösterir. Nasıl bir sınıfın diğer sınıfı sömürmesi ile sınıflar tanımlanıyorsa, bazı insanların diğerlerinin cinselliğine örgütlü bir biçimde el koyması kadını tanımlar. “Bunun toplumsal yapısı heteroseksüeliktir, iç dinamiği arzudur, dondurulmuş biçimi toplumsal cinsiyet ve ailedir, toplumsal kişiliği genelleştiren özellikleri cinsiyet rolleridir, sonucu üretilir, meselesi denetimdir.”⁵⁸ Mülkiyetçi heteroseksüel paradigmaya dayanan bu anlayış, eşit olmayan toplumsal cinsiyet ilişkilerini yansıtır ve devam ettirir. Bu hiyerarşik düzen erkekleri rasyonel otonom bireyler olarak tanımlarken, kadınlar erkeklerle sundukları ile belirtilir.⁵⁹ Kamusal ve özel alanda hiyerarşik ve kurumsallaşmış ilişkilerin yapısal olarak sürekliliği, kadının öznelliğinin yok edilmesi ve erkek özne için istikrarlı nesnelere yaratılması ile sağlanabilir.⁶⁰ Özel yaşam olarak tanımlanan, mahrem görünen, gizlenen cinsellik, üreme, şiddet gibi konular kadın politikasının konusu olmalı ve kadınlar kendi bedenleri üzerinde söz sahibi olabilmelidirler.⁶¹

Radikal Feministler doğrudan kadını ilgilendiren birçok hukuksal problemi gündemine almış ve hukukun içinde kabul edilmeyen bazı konuları da hukuka dahil etmeye çalışmışlardır. Toplumsal cinsiyet, cinsel suçlar, kadına yönelik şiddet, gebelik, doğum izni, kürtaaj, eşitlik/ayrımcılık, kamusal/özel alan vb. konularda feminist hukuk, feminist teorisyenlerin tepkileriyle biçimlenmeye devam etmektedir.⁶²

Hukuk, toplumdan soyut, toplumun dışında bir yerde var olmaz. Bu nedenle toplumlarda içkin hale gelmiş ataerkil bakış açısı, bunun uygulamaları hukuka da sirayet etmiştir. Bu nedenle hukuk ataerkil bir toplum yapısının ürünü olduğu oranda erildir ve hukuk erkek bakış açısını taşır. Hukuk erkeklerle atfedilen rasyonellik, evrensellik, objektiflik değerlerini temel aldığından, cinsiyet eşitsizlikleri hukuk tarafından sürekli yeniden üretilir.

Hukukun eril olması sadece hukuk kurallarının eril olması demek değildir, aynı zamanda kural koyma sürecinin de kadını dışlar nitelikte olmasıdır. Diğer bir ifadeyle sistemin bütünü erkek egemenliği üzerinden işler. Bu nedenle Radikal Feminizme göre kadının kurtuluşu için hem kapitalizm, hem de ataerkil sistem ortadan kaldırılmalıdır. Ataerkil sistem güç, iktidar, baskınlık, hiye-

⁵⁷ Heide Hartmann, “Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği,” Kadının Görünmeyen Emegi, Der. Gülnur Acar-Savran, Nesrin Tura, İstanbul, 2. Bs.,Yordam Kitap, 2012, s.172.

⁵⁸ MacKinnon, Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru, s.21; bkz. Arat, “Feminist Hukuk,” ss.57-58.

⁵⁹ Ivana Radacic, “Rape Myths and Gender Stereotypes in Croatian Rape Laws and Judicial Practice,” Feminist Legal Studies, (2014) 22, p.69.

⁶⁰ Omca Özdemir, “Tecavüzü, Hegemonik Erkeklik Zemininden Kavramak...,” Fe Dergi 2, no. 2 (2010): 75-90 s.78, <http://cins.ankara.edu.tr/tecavuz.html>, 15/07/ 2015, Fatmagül Berktaş, Tarihin Cinsiyeti, 4. Basım, İstanbul, Metis Yayınları, Nisan 2012, s.152-153.

⁶¹ Çakır, “Feminizm,” ss.448-451.

⁶² Fatma İrem Çağlar Gürgey, “Feminist Hukuk Teorisi” Nedir?, Hukuk Kuramı, C. 1, S. 5, Eylül-Ekim 2014, ss. 28-44. http://www.hukukkurami.net/editor/Sayi_5/05_03_gurgey.pdf 12/07/2015.

rarşi ve rekabetle özdeştir. Bu nedenle bunu değiştirmek değil, tamamen ortadan kaldırmak amaçlanmalıdır.⁶³

Ataerkil sistem cinsiyet farklılıklarına dayalı hiyerarşik bir sistem olduğundan, bu sistemin yok edilmesi kadın –erkek arasındaki biyolojik farklar sebebiyle teknoloji kullanılmasını gerektirir. Sunni döllenme, anlaşmalı annelik, gebelikten korunma, kısırlaştırma vb. kadının biyolojik olarak anne olma potansiyelleri hakkında uygun yasal düzenlemeler yapılarak, teknolojinin de desteğiyle annelik biyolojik bir ikincilleştirmenin aracı olmaktan çıkarılacaktır. Biyolojik işbölümüne dayandırılan aile kurumu daböylece ortadan kalkacaktır.⁶⁴

Sosyalist Feminizm

Sosyalist Feminizm radikal feminizmi eleştirerek ve Marksist sınıf anlayışını temel alarak kuramını oluşturmuştur. Marx ve Engels'in sosyalizmin kuramındaki bazı temel kavramlar, sosyalist feministler tarafından feminist okumalara eklenmiş ve feminist harekete yeni bir açılım getirmiştir. İdeoloji, sınıf bilinci, emek, yabancılaşmış emek, praksis gibi kavramlar kadının yerinin sınıfsal olarak yeniden değerlendirilmesini sağlamıştır.

Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı kitabında kadınların ezilmesini, özel mülkiyet ve bu mülkiyet sisteminin devam ettirilmesine yönelik kurumsallaşmış aile ve devletle açıklar. Kadın hem mülkiyetin konusudur, hem de mülkiyetin sürekliliğini sağlayacak bir araçtır. Bu çerçevede ortaya çıkan ataerkil sistemin ortadan kaldırılabilmesi için mülkiyet ve sınıflar yok edilmelidir. Engels "Erkek burjuvazidir ve karısı proletaryayı temsil eder." diyerek kadınların ev içinde sömürülmelerinin açıklamasını sınıfsal kavramlara dayandırarak yapmaya çalışır⁶⁵. Sonuç olarak bu sömürü mekanizması ancak kapitalizm yok edilerek sona erdirilebilir.

Sosyalist feministler kadınların sınıfsal konumunu ve maruz kaldıkları sömürü tarzlarını tartışmada öne çıkarmışlardır. Kadınlar sadece iş yerinde sömürülmekte, aynı zamanda ev içinde ev işleriyle bir kez daha sömürüye maruz kalmaktadırlar. Ev içi emek görmezden gelinerek, kadının kendisinin ve emeğinin ikincilleştirilmesi ve değersizleştirilmesi söz konusudur.⁶⁶ Kadının evi içi emeği aslında kapitalist sistemin yeniden üretimini gerçekleştirdiği oranda, ev dışında bir yerde çalışmasalar dahi işçi sınıfının içinde yer alırlar.⁶⁷ Bu nedenle kadınların kurtuluşu için işin ve çocuk bakımı sorumluluklarının erkekler ve kadınlar arasında yeniden biçimlendirilmesi, kadınları erkeğe bağımlı kılan ve cinsiyet ideolojisini üreten sistemin ortadan kaldırılması gerekir.

Kadınlar emekçi olarak yaşadıkları yabancılaşma dışında, cinsellik, annelik ve entelektüel alan olmak üzere üç ayrı alanda da yabancılaşırlar. Kadınlar kendi bedenlerine yabancılaşarak, diyet, güzelleşme gibi faaliyetlerle başkası için bedenlerini güzelleştirmeye çalışırken, bir nesneye dönüşürler. Annelik konusunda kendi karar veremediği çocuk sahibi olma/olmama, çocuk sayısı ve zamanı kararları, kadınları kendi bedenlerine, doğurganlıklarına yabancılaştırır. Bir entelektüel olarak kadınlar konuşma, tartışma ve bilgilerini aktarma

⁶³ Sevim, *Feminizm*, s.79.

⁶⁴ Sevim, *Feminizm*, s.80.

⁶⁵ Friedrich Engels, *Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Çev. Kenan Somer, 9. Bs., İstanbul, Sol Yayınları, 1990.

⁶⁶ Hartmann, "Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği," s.160.

⁶⁷ Hartmann, "Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği," s.165.

konusunda erkek egemen bir toplumda konuşmamak, geri planda durmak öğretildiği için, kendi bilgi ve deneyimlerine yabancılaşırlar.⁶⁸

Bu ataerkil kadın sömürsü ve ideolojisi kapitalizm tarafından güçlü üstü örtülmüş bir şekilde devam ettirilmektedir. Bu nedenle mücadele kapitalizme karşı yürütülmelidir. Hukuk, Marksist analize göre kapitalist sistemin koruyucusu ve devam ettiricisi olarak tek başına bir mücadele alanı değildir.

Postmodern Feminizm

1960'lı yıllarda ortaya çıkan İkinci Dalga feminist hareketler mücadeleleriyle birçok başarı kazanmış olmalarına rağmen, temel hedef olan kadınların bağımsızlığı konusunda çok yol alamamışlardır. Bu ise kadın mücadelesinde belli bir umutsuzluk ve yılmazlık yaratmış ve hareketin parçalanmasına yol açmıştır. Postmodern feminizmin bu koşullarda doğmuş olması bazı görüşler tarafından umutsuzluğun kuramsallaştırılması olarak görülmüştür. Postmodernistler ise parçalanmayı çeşitlenerek güçlenme olarak gördüler.⁶⁹

Postmodern feminizm deyince ilk akla gelenler Fransız feministlerdir; örneğin Helene Cixous, Luce Irigaray ve Julia Kristeva gibi... Beauvoir'ın bu feminist düşünürler üzerindeki etkisi çok açıktır. Beauvoir'ın varoluşçu analizinde kadını "öteki" diye nitelendirmesi postmodern yaklaşımlar açısından egemen kültürün eleştirisi için zemin sağlamıştır. "Öteki" olmak kadınların "çoğulculuk, farklılık ve çeşitlilik" kavramlarını anlamasını sağlamıştır.⁷⁰

Postmodern yaklaşımların temel anlayışı postmodern feminist anlayışları da belirler. Bu nedenle postmodern hukuk yaklaşımları da modernin değiştiremez hukuk kuralları düşüncesine bunların yapı sökümünü yaparak başlar. Hukuk onlara göre objektif veya tarafsız değildir; politik önyargılardan oluşan bu kurallara dayanmak ve bu kuralların uygulanması eşitsizlikleri pekiştirir.⁷¹

Postmodern anlayış modernizme ait evrensellik ve nesnellik kavramlarını da reddeder. Postmodern "kendini bilme" (*knowing self*) anlayışı öznenin yaşanmış deneyimlerinden süzülür ve öznel, somut ve kişiye özgüdür.⁷² Postmodernizm büyük anlatıları herkesi aynılaştırdığı ve farklılıkları sildiği için eleştirirken, aynı çizgide postmodern feministler de diğer feminist yaklaşımları, kadınlar ve erkekler kategorisinde sınıflandırdığı ve böylece her bir bireyin özgünlüklerini yok saydığı için eleştirir. Kategorileştirme sınıfsal, kültürel, etnik, ekonomik vb. farklılıkları gizler. Belirli özellikleri ile tanımlanan kadın kategorisi orta sınıf kadının özellikleridir aslında. Bu tip bir kategorileştirme ile diğer kadınların sesleri, düşünceleri yok sayılmıştır.⁷³

Postmodern feministlerin ilgilendiği bir diğer konu kadın bedeni üzerindeki denetimin ortadan kaldırılmasıdır. Hukuk erkek bedenini esas almış ve kadın bedenlerini dışlayarak, düzenlemeler yapmıştır. Sistem kadın güzelliği hakkında standartlar üreterek, hem kadının kendi üzerindeki denetimini ortadan kaldırır, hem de bu standartlara itaati kültüre için hale getirir. Hukuk ise

⁶⁸ Çakır, "Feminizm," ss.466-467.

⁶⁹ Erdem, "Postmodern Feminizm," s.71.

⁷⁰ Cain, "Feminist Jurisprudence: Grounding the Theories," p.204.

⁷¹ Levit, Verchick, Minow, *Feminist Legal Theory*, p.37.

⁷² Cain, "Feminist Jurisprudence: Grounding the Theories," p.204.

⁷³ Bowman, Schneider, "Feminist Legal Theory, Feminist Lawmaking, and the Legal Profession," p.252; Cain, "Feminist Jurisprudence: Grounding the Theories," p.213; Levit, Verchick, Minow, *Feminist Legal Theory*, p.36; Altınbaş, "Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm," s.42; Arat, "Feminist Hukuk," s.58.

evlenme, cinsellik, annelik, istihdam vb. konularda kadın bedeni üzerine hukuksal normlar üreterek egemen kültürel pratiğinin kendini yenilemesini sağlar.

Sonuç

Feminist yaklaşımlar kadın ve erkek konusunda toplumda mevcut norm ve düşünceleri yıkmaya ve kadın kimliğini koruyarak yeniden inşa etmeye yönelik siyasal ve kültürel bir harekettir.

Başta belki feminist hareketler konularını tartışırken erkeklere göre tanımlamışlar ve erkeklere eşit olmak (hak ve özgürlükler açısından) birincil çözümleri gereken sorun olarak görmüşlerdir. Soyut liberal hak ve özgürlükler mücadeleleri sonucu bir kerteğe kadar elde edilmiştir. Ne varki sorunun soyutluk düzleminde halledilemeyeceği de kısa sürede anlaşılmıştır. Kadınların yasalarda yazılı hakların olması sorunu çözmemiştir. Kadınlar hala ikinci sınıftır, hala evin ve çocukların bakımını üstlenendir, hala kamusal alanda yer alamamaktadır, hala iş hayatında dünya yüzeyindeki %50'lik yerlerine sahip değildirler, hala cinsel saldırıların mağdurları durumundadırlar. Feminist mücadele ilerledikçe kadın ve erkek eşitliği talebinin ötesine geçerek, sorunların altında yatan ataerkil düzenin yıkılması mücadelesi daha öne çıkmıştır. Kültürel olarak inşa edilen toplumsal cinsiyet, kadına yasaklar koyan bir norm olarak ataerkil düzeni sürdürmektedir. Mücadele zamanla derinleşerek sadece orta sınıf beyaz kadının genellenmesi dışına taşmıştır; artık siyah kadının, farklı kültürlerdeki kadının vb. de mücadeleden bir parçası ve konusu olduğu görülmüştür.

Feminist kuramların her biri ayrı ayrı kadınlık sorunlarına dikkat çekerek, kadınlar için iyi bir toplumsal düzenin nasıl olması gerektiği yönünde görüşler üretmişlerdir. Bu süreçte feminist hukuk kuramları da ortaya çıkmıştır. Hukuk, toplumsal düzeni oluştururken girift toplumsal ilişkileri genelleyerek, kurallaştırır ve çoğu zaman toplum yaşamla, siyasal iktidar hukuku belirleyen temel unsurlardır. Hukukun toplumsal yaşamı veri kabul etmesi ataerkil düzenin kabul edilmesi, onaylanması ve sürdürülmesi anlamını taşır.

Yakın dönemde hukuk fakülteleri, feminist yaklaşımları ele alan dersler, enstitüler oluşturarak feministler açısından hukuka bakmaya daha bakmaya ve anlamaya çalışmaktadırlar. Bu faaliyet belki kadın sorununa doğrudan bir çözüm getiremez ama en azından hukuksal düzeyde bir takım açılımlar yapmayı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Alev Özkazanç, "Bilim ve Toplumsal Cinsiyet," s.2, http://kasauim.ankara.edu.tr/?page_id=182, 5/07/2015.

Altınbaş, Deniz, "Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm," İUKAD, Sayı 9, 2006, ss.21-52, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iukad/article/viewFile/1023000315/1023000325> 18/07/2015.

Arat, Necla, "Feminist Hukuk," İUKAD, Sayı 9, 2006, ss.53-65.

Arat, Necla, *Feminizmin ABC'si*, İstanbul, Simavi Yayınları, 1991.

Baehr, Amy R., "Liberal Feminism," *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2013 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/win2013/entries/feminism-liberal/>, 18/10/2015.

Baer, Judith A., "Feminist Theory and the Law," *The Oxford Handbook of Political Science*, Ed. Robert E. Goodin, Oxford University Press, 2015, pp. 1-17.

Berktaş, Fatmagül, *Tarihin Cinsiyeti*, 4. Basım, İstanbul, Metis Yayınları, Nisan 2012.

Berktaş, Fatmagül, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, 5. Basım, İstanbul, Metis Yayınları, 2014.

Bowman, Cynthia Grant, Elizabeth M. Schneider, "Feminist Legal Theory, Feminist Lawmaking, and the Legal Profession," *Fordham Law Rev.*, Vol.67, Issue 2, 1198, pp.249-271.

Butler, Judith, "Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri," *Çev. Begüm Kovulmaz, Cogito*, Sayı 58, 2009, ss.73-91.

Butler, Judith, *Cinsiyet Belası*, *Çev. Başak Ertür*, 2.bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2010.

Cain, Patricia A., "Feminist Jurisprudence: Grounding the Theories," *Berkeley Women's Law Journal*, Vol.4, Issue 2, September 2013, pp.191-214.

Direk, Zeynep, "Simone de Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği," *Cogito*, Sayı 58, 2009, ss.11-38.

Erdem, Tuna, "Postmodern Feminizm," *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı:2, 1994, ss.67-82.

Fineman, Martha Albertson, "Feminist Legal Theory," *Journal of Gender, Social Policy & The Law*, Vol.13, Issue 1, 2005, pp.13-23.

Gürgey, Fatma İrem Çağlar, "Feminist Hukuk Teorisi' Nedir?," *Hukuk Kuramı*, C. 1, S. 5, Eylül-Ekim 2014, ss. 28-44. http://www.hukukkurami.net/editor/Sayi_5/05_03_gurgey.pdf 12/07/2015.

Hammer, Rhonda, Douglas Kellner, "Third Wave Feminism: Sexualities, and the Adventures of the Post," pp.1-23, <https://pages.gseis.uc-la.edu/faculty/kellner/essays/sexfem06.pdf> 05/01/2016.

Hartmann, Heide, "Marksızmla Feminizmin Mutsuz Evliliği," *Kadının Görünmeyeni Emeği*, *Der. Gülnur Acar-Savran, Nesrin Tura*, İstanbul, 2. Bs.,Yordam Kitap, 2012, ss.157-206.

Heper, Altan, "Feminizm ve Hukuk," *Hukuk Kuramı*, Cilt 1, Sayı 5, Eylül-Ekim 2014, s.11-27.

Kolay, Hale, "Kadın Hareketinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları," *EMO Kadın Bülteni*, Sayı 3, Nisan 2015, ss.5-11, http://www.emo.org.tr/ekler/1bb5fa7cf6b4360_ek.pdf?dergi=990 12/12/2015.

Kymlicka, Will, *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, *Çev. Ebru Kılıç*, 2. Bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Levit, Nancy, Robert R.M. Verchick, Martha Minow, *Feminist Legal Theory*, 2.edition, New York University Press, 2016.

MacKinnon, Catharine A., *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru*, İstanbul, Metis Yayıncılık, 2003.

Mary Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi*, *Çev. Deniz Hakyemez*, 2. Bs. İstanbul, İşbankası Yayınları, 2012.

Michel, Andree, *Feminizm*, *Çev. Şirin Tekeli*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.

Nagl-Docekal, Herta, "Feminist Felsefenin Geleceği," *Cogito*, *Çev. Şeyda Öztürk*, Sayı 58, 2009, ss.219-224.

Özdemir, Omca, “Tecavüzü, Hegemonik Erkeklik Zemininden Kavramak...,” *Fe Dergi* 2, no. 2 (2010): 75-90, <http://cins.ankara.edu.tr/tecvuz.html>, 15/07/2015.

Radacic, Ivana, “Rape Myths and Gender Stereotypes in Croatian Rape Laws and Judicial Practice,” *Feminist Legal Studies*, (2014) 22, pp.67-87.

Sevim, Ayşe, *Feminizm*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2005.